

FRANK DRAGTENSTEIN

Kaási de rebellenleider

Het vroege verzet
tegen de slavernij in Suriname

Boom – Amsterdam

Deze uitgave is tot stand gekomen dankzij een financiële bijdrage van het Nationaal Instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee).

© 2023 Frank Dragtenstein | Boom

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem

Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

Omslagbeeld: Marrons in opstand. Uitsnede van een gravure door D.K. Bonatti

© Kaartbeeld: Margot Stoete

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 j^o Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekseregeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2445 693 2

NUR 680, 691

www.boom.nl

Inhoud

Inleiding	7
1. Over de strijdende partijen	17
2. Van Ganimet naar Kaási	27
3. Kaási	33
4. Kaási wordt gezocht	43
5. Moed en verraad	53
6. Een andere koers	71
7. De sterke groei van de Kaásimarrons	89
8. Durf en onmacht in het Paragebied	105
9. Het hoogtepunt van de strijd	117
10. Twee vredespogingen	135
Slotbeschouwing	157
Dankwoord	163
Bijlagen	165
Bibliografie	171
Noten	177
Illustratieverantwoording	183

Inleiding

De Surinaamse slavernijperiode en de koloniale geschiedenis kennen vele helden. Boni, Barron, Jolicoeur, De Kom en anderen zijn bekend. Over weinigen uit de Surinaamse geschiedenis is zoveel verteld als over Boni en Anton de Kom krijgt terecht veel aandacht; hij is de held uit de twintigste eeuw en werd in 2022 opgenomen in de herziene canon van de Nederlandse cultuur en geschiedenis. Minder bekend zijn de tot slaaf gemaakte Afrikanen die tijdens de eerste honderd jaar van de aanwezigheid van Nederlanders in Suriname een gewapende strijd om hun vrijheid leverden. Geschiedschrijvers gaven, hoewel ze wel de strijdende partijen beschreven, geen prioriteit aan de geschiedenis van deze mensen; bovendien waren de primaire bronnen over hen minder toegankelijk.

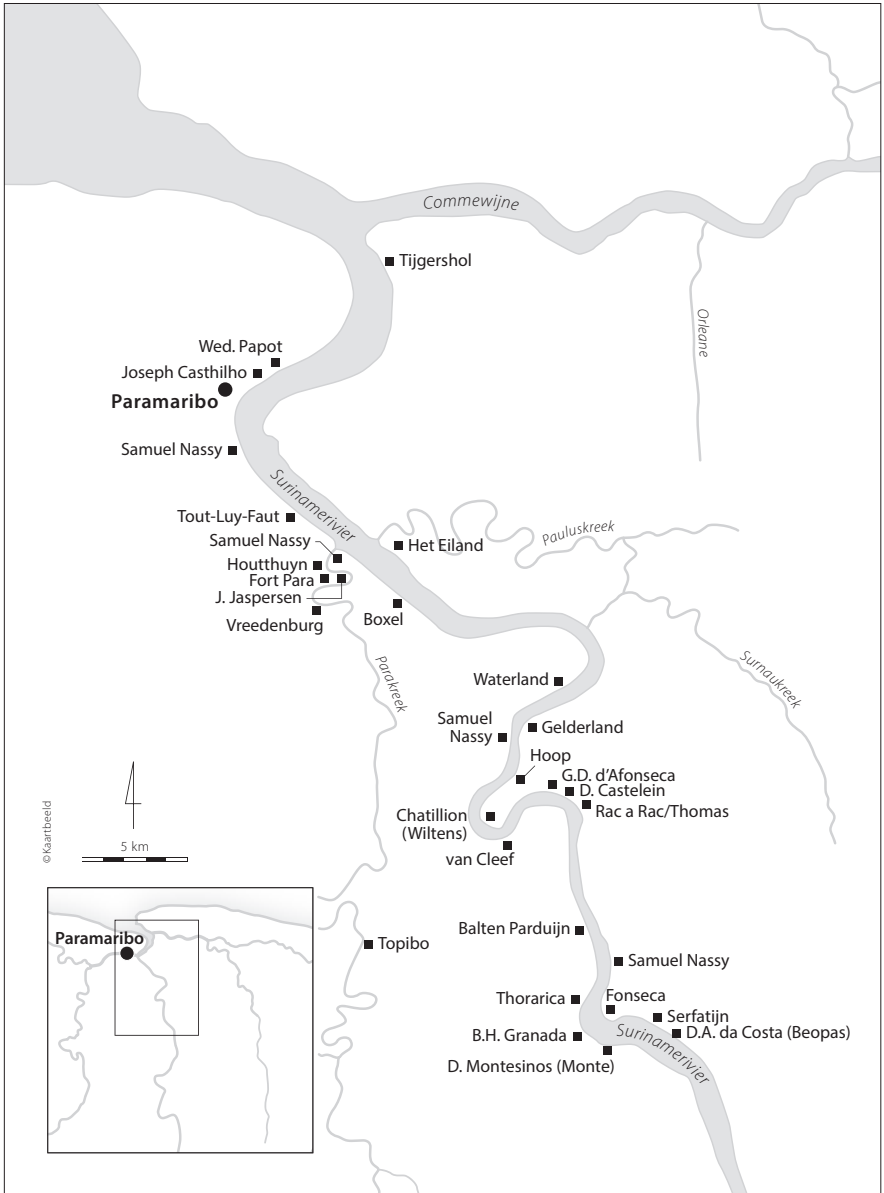
Het gewapend verzet werd daardoor lange tijd relatief weinig besproken in de discussie over de slavernij. In de huidige literatuur van het slavernijverleden ligt de focus vaak op het lot van de slaafgemaakten: Afrikanen die als handelswaar gevangen werden genomen in Afrika en vervolgens werden overgebracht naar de nieuwe wereld, om daar als vee tewerk te worden gesteld op de plantages. De strijd die slaafgemaakten tegen het inhumane arbeidssysteem voerden wordt echter minder beschreven, en dat terwijl ze al vanaf het begin verzet leverden tegen hun status als slaafgemaakte en het onmenselijke bestaan op de plantages. Met andere woorden: slavernij en verzet zijn al sinds het begin onlosmakelijk met elkaar verbonden. De door de plantagehouders meest gemelde vormen van passief verzet waren het vertragen of onderbreken van

het werk, het ontvreemden van producten of goederen, het gebruik van vergif om vee, plantage-eigenaren en loyale slaafgemaakten te doden en het onderhouden van contacten met marrons, ontsnapte slaafgemaakten die diep in het oerwoud van Suriname eigen gemeenschappen stichtten.

De geschiedschrijving over de strijd van de marrons richt zich voornamelijk op het laatste decennium van de achttiende eeuw. Dat heeft te maken met de publicatie van *Narrative of Five Years Expedition* (1796) van de Schotse huursoldaat John Gabriel Stedman, die als kapitein in het Staatse leger de marrons bestreed. In zijn boek bespreekt Stedman onder andere de wrede behandeling van slaafgemaakten. De gravures die hij daarvan liet maken kregen brede aandacht binnen de antislavernijbeweging in Engeland.

Het vroege verzet, dat wil zeggen aan het eind van de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw, van ontsnapte slaafgemaakten in Suriname is niet veel beschreven. Verzetsleiders als Cormantijn Hermes, Christopher Papa, Ganimet, Kaási Pumbu, Musinga (Masongo), Bongo (Bongo Pieta) en anderen verdienen het om in beeld te worden gebracht, hun strijd verdient het om meer bekendheid te krijgen. In dit boek gaat het vooral over Kaási Pumbu, of Kaási – voor de Nederlanders destijds Klaas –, die het verzet tegen de plantagehouders en daarmee tegen de slavernij zo'n vijftig jaar lang bestuurde.¹ Hij was de zeer strijdvaardige leider van de 'Kaásimarrons'. Voor de plantagehouders en het bestuur in Paramaribo waren hij en zijn Loango-manschappen de belichaming van de 'losgeslagen' slaafgemaakten en vertegenwoordigden ze het kwaad.

De ontsnapte slaafgemaakten en anderen die Kaási omringden, hielden in de periode tussen 1690 en 1750 door hun regelmatige bevrijdingstochten, aanvallen en plunderingen, de koloniale samenleving in Suriname behoorlijk in hun greep. Het jaar 1690 is als beginpunt gekozen omdat Kaási vermoedelijk in dat jaar naar het Surinaamse deel van de Amazonejun-gle ontsnapte en van daaruit aanvallen begon op plantages in het gebied van de Surinamerivier en de Parakreek (zie kaart 1). Het jaar 1750 is als eindmarkering gekozen, niet omdat dit het

KAART 1 Plantages in Beneden-Para en Beneden-Suriname, 1667-1735

einde was van de strijd, maar omdat het aantal gemeenschappen van ontsnapt in het gebied langs de Surinamerivier en de Saramaccarivier was gegroeid en het bestuur in Paramaribo steeds minder meldingen maakte van de ‘weglopers van Klaas’. Niet langer waren de ‘Kaási Loango’s’ doorslaggevend in de strijd. Bij andere, grotere marrongroepen werd het verzet intensiever en zij drukten meer dan de Kaásimarrons hun stempel op de strijd in het Surinamegebied. De ontsnapt van Kaási vielen, samen met deze groepen, steeds meer onder de gemeenschappelijke noemer ‘de weglopers aan de Saramaccarivier’, later de ‘Saramaccaners’ en tegenwoordig de Saamaka. Ze kwamen veelal uit dorpen in eenzelfde regio, waar ze elkaar ondersteunden in de strijd. Ze vormden grotere samengestelde gemeenschappen en zetten na Kaási, rond 1750, de aanvallen en de strijd voort met een sterker bewustzijn, een beter bestuur en een betere structuur en organisatie.

De tijd waarin Kaási leefde

Kenmerkend voor Kaási’s tijd is de harde slavernij, die in Suriname in het midden van de achttiende eeuw het hoogtepunt bereikte. Er waren onmenselijke arbeidsomstandigheden, veel ontsnappingen van slaafgemaakten en rigoureuze, wrede straffen. De slavernij in deze periode verschilt van die van de eerste helft van de negentiende eeuw, wanneer uitingsvormen van en inzichten over slavernij langzaam veranderen. Zo vond al aan het begin van die eeuw de Haïtiaanse Revolutie plaats, die leidde tot de vrijheid van slaafgemaakten in dat land; de slavenhandel werd enkele jaren later afgeschaft, wat plantagehouders noopte opletter te zijn in het behoud van hun dwangarbeiders. Vanaf 1811 werden in bijna alle Spaanse kolonies de slaafgemaakten vrijverklaard. Hoewel Suriname dat voorbeeld pas in de tweede helft van de eeuw zou volgen, pasten ook het koloniaal bestuur en de slavenhouders zich aan de veranderende omstandigheden en denkbeelden over de slavernij aan.

Na de beëindiging van de achtjarige Inheemse oorlog (1678-1686) werd de slavernij opgevoerd. De Inheemsen (toen nog ‘indianen’) hadden tevergeefs geprobeerd zich van de Nederlanders te bevrijden. Aan het begin van de strijd waren de verliezen vooral aan Nederlandse zijde groot. Om na de oorlog het verlies aan suikerplantages te compenseren en om de productie op te voeren, werd het aantal plantages van vijftig naar tweehonderd opgeschroefd.² De voortdurende oproep van Paramaribo aan de Sociëteit van Suriname, de eigenaren in Amsterdam, om meer Afrikanen te leveren om het tekort aan arbeidskrachten op te heffen, had weinig tot geen resultaat. Al werd dit tekort ook gevoed door het denkbeeld dat de gewenste arbeidskrachten tot slaaf te maken Afrikanen moesten zijn.

Doordat Afrikaanse mensen als zeer minderwaardig werden beschouwd en vooral geschikt voor slavenarbeid, waren er bij veel Europeanen geringe morele beperkingen om – desnoods met geweld – extreme werkkraft te eisen, met als doel maximaal rendement uit de investeringen in de suikerproductie te halen. Dit resulteerde in hoge werkdruk voor de slaafgemaakten op de plantages, die nog eens werd versterkt door de stagnerende aanvoer van Afrikanen. Dit leidde tot vele ontsnapingen, wrede straffen en sterfte.

De belangrijkste reden voor het verzet van Kaási en vele anderen was uiteraard het vanzelfsprekende menselijke streven om in vrijheid over eigen lichaam en geest te mogen beschikken. Daarbij hoort ook de eigen arbeidskracht. Het beperken of wegnemen van onder andere deze vrijheid, gekoppeld aan de niet-menswaardige behandeling, was voor velen – onder wie Kaási – onacceptabel en ondraaglijk. De Inheemse Jary zei tijdens een expeditie tegen de kapitein Bley dat ‘honden aan de ketting worden gelegd en niet hij’. Dit zei hij toen Bley dreigde hem in de boeien te slaan als hij niet de juiste weg wees naar het dorp van Kaási. Jary gaf onder meer met deze uitspraak blijk van het bewustzijn dat de toegeschreven primitiviteit of niet-volwaardigheid geheel voor rekening was van de Europese bedenkers.

De groei

De strijd van de ontsnapte slaafgemaakten tegen de plantagehouders kwam pas goed op gang tijdens de eerdergenoemde Inheemse oorlog. Talloze onderdrukte slaafgemaakten gebruikten de verwarring die de oorlog veroorzaakte om zich bij de Inheemsen aan te sluiten en eigen strijdbare groepen te vormen. Na de oorlog groeiden deze groepen en ook Kaási voegde zich erbij. Ze legden de basis voor de latere marrongemeenschappen.

In deze periode was er nog geen etnisch of cultureel verschil tussen de marrons en de slaafgemaakten op de plantages dan wel in Paramaribo, maar in het isolement van het binnenland ontwikkelden de marrons zich langzaam tot een aparte gemeenschap met eigen cultuur, identiteit en denkbeelden. Er ontstonden verschillen met de slaafgemaakten in Paramaribo en op de plantages, die voortdurend de fysieke en mentale druk van de kolonisator moesten ondergaan.

In de twintigste eeuw werd nog gesuggereerd dat er etnische verschillen zouden bestaan tussen de marrons en de slaafgemaakten. Dat is inmiddels ontkracht, maar er zijn wel duidelijke culturele verschillen. Marrons uiten tegenwoordig terecht hun verontwaardiging en afschuw over de discriminatie die zij in de twintigste eeuw en daarvoor hebben ervaren, vooral door de nazaten van slaafgemaakten die zich op de plantages en in Paramaribo onder de westerse cultuur schaarde. In de periode die dit werk beslaat, is er van die verschillen nog geen sprake. De marrons zijn de ontsnapte slaafgemaakten (of vrije Afrikanen) die door hun aanwezigheid en door de ontwikkelingen in die tijd in Suriname een specifieke aanduiding aannemen of krijgen.

In de eenentwintigste eeuw zijn deze marrongemeenschappen uitgegroeid tot Surinaamse bevolkingsgroepen met de gemeenschappelijke namen Saamaka (Saramaccaners), Aucanisi (Aucaners), Kwinti en Matawai. Ze zijn verspreid over het midden en het oosten van het land (zie kaart 2, pag. 23).

In 2014 was het totaal aantal marrons in Suriname rond de 127.000, van wie 58.000 Saamaka's en 56.000 Aucanisi.³

De overdracht

In de oude standaardwerken over de slavernijgeschiedenis van Suriname, zoals die van Hartsinck, Nassy en Wolbers, wordt Kaási meestal slechts kort belicht. Ook geschiedschrijvers uit de twintigste en eenentwintigste eeuw, zoals De Groot, Hoogbergen en Pakosi – die hem Klaas noemen – besteden weinig aandacht aan de zoektocht naar de 'dorpen van Klaas'.⁴ De Amerikaanse antropoloog Richard Price was de eerste die in 1983 meer aandacht besteedde aan deze figuur met zijn Loan-go-manschappen en die de andere groepen van de marrons in kaart bracht.

Over het ontstaan van nieuwe marrongroepen tijdens en direct na de Inheemse oorlog, is slechts een beperkte hoeveelheid schriftelijke en mondelinge bronnen bewaard gebleven. In sommige marrongemeenschappen bestaat nog altijd de traditie dat de eigen geschiedenis door de 'geschiedbewaarders' wordt geconserveerd en mondeling wordt overgedragen. Van de Saamaka zijn over de periode 1690-1750 fragmenten van die mondelinge overdracht op schrift gesteld, door onder anderen L. Junker, die in de jaren twintig van de vorige eeuw onder de Saamaka vertoefde. Maar het meest is bekend door Richard Price, die in de jaren zeventig ook enkele jaren onder de Saamaka verbleef en deels de mondelinge overdracht optekende. Veel is echter nog niet vastgelegd. Price mag worden beschouwd als een van de grondleggers van geschiedschrijving van de Saamaka. Hij combineerde de mondelinge overdracht deels met die uit geschriften van het Nationaal Archief. Daarbij gebruikte hij voornamelijk de namen van personen en plaatsen zoals de Saamaka ze zelf gebruiken. Zijn werk is van groot belang voor dit boek.

Price tekende de mondelinge overlevering over het ontstaan van de 'Matjau'-marrongroep op.⁵ De grondleggers daar-

van, de slaafgemaakte broers Lanu en Ayoko, waren ergens in de jaren tachtig van zeventiende eeuw gevlucht van de plantage Waterland aan de Surinamerivier. Zij pikten het slavenbestaan niet langer nadat de geliefde van Lanu was gezeseld tot de dood erop volgde. Hij had het gewaagd haar het sap van suikerriet te geven. Het was ten strengste verboden het sap van het suikerriet te consumeren, dat was bestemd voor het produceren van suiker. Ook Lanu werd zwaar mishandeld, maar hij wist op een onbewaakt moment, meer dood dan levend, te ontsnappen. Hij werd door Inheemsen opgevangen en kreeg de medicatie die hij nodig had om te herstellen. Hij en anderen vestigden zich ten zuiden van de Parakreek nabij de Surinamerivier aan een kreek die later de Matjaukreek ging heten (zie kaart 4, pag. 94). De naam van deze kreek is afgeleid van Machado, naar de achternaam van de plantagehouder. De naam werd na 1690 actueel toen Machado's plantage werd aangevallen, geplunderd en in brand gestoken. Emanuel Machado werd gedood en de slaafgemaakten sloten zich aan bij Lanu en noemden zich de Matjau.⁶

De grote beperking bij het onderzoek naar de geschiedenis van Kaási en anderen is dat degenen die de ontwikkelingen en gebeurtenissen vastlegden, niet geïnteresseerd waren in hun beweegredenen en denkbeelden. Het verhaal rond helden zoals Kaási is daarom niet makkelijk weer te geven. Het is een zoektocht om uit de verslagen, kronieken en persoonlijke correspondenties het verhaal van de slaafgemaakten, verzetsstrijders en marrons te destilleren. Deze mensen hadden zelden de mogelijkheid of de vaardigheid om hun eigen weergave van gebeurtenissen en ontwikkelingen vast te leggen.

In dit boek zijn de verhandelingen van kolonistoren geraadpleegd om nieuw licht te werpen op de strijd van de tot slaaf gemaakte Afrikaanse mens. Het gaat hier dus weliswaar over een verzetsheld en zijn omgeving, maar in feite vertelt dit boek ook het verhaal van plantagehouders en Nederlandse bestuurders in Suriname. Zij probeerden in deze periode van meer dan vijftig jaar met alle beschikbare middelen het verzet te vernietigen. Dat deden zij door hard optreden op de

plantages, het veelvuldig toepassen van de doodstraf, het achtervolgen van ontsnapt, en het opsporen en vernietigen van hun woonplaatsen.

Dit boek is dan ook niet meer dan een directe beschrijvende weergave met analyses en interpretaties van de zoektochten, de ontwikkelingen en de gebeurtenissen rond Kaási en de tijd waarin zij plaatsvonden. Hierbij is zoveel mogelijk getracht slaafgemaakte Afrikanen en Inheemsen in het centrum van de beschreven episodes te plaatsen. Daardoor wordt ook hun verhaal verteld. Er wordt gebruikgemaakt van de op schrift gestelde mondelinge overdrachten, de bronnen in het Nationaal Archief en de overige bestaande literatuur.

Over de strijdende partijen

De Europeanen

Het aantal Europese plantagehouders, bestuurders, soldaten en burgers is in Suriname nooit erg groot geweest. Tegen het einde van de Inheemse oorlog en bij het aantreden van Kaási rond 1690, zijn in Suriname tussen de zeshonderd en de achthonderd Europeanen aanwezig. Aan het eind van de achttiende eeuw waren het er ongeveer 3360.¹

Het bestuur in Paramaribo was in handen van een gouverneur. Hij werd door de eigenaren in Nederland benoemd en werd bijgestaan door een ‘Politieke Raad’ die uit twaalf voor- aanstaande en invloedrijke burgers bestond. Deze Raad, ook wel ‘Het Hof van Politie’ genoemd, had zowel een adviserende als een wetgevende taak. Het bestuur had ook een gewapende macht van soldaten. In 1694 waren dat nog maar 160 man, in zeer ‘deerniswekkende toestand’.² Het bestuur en de manschappen in Paramaribo klaagden regelmatig over onder andere het tekort aan goede uitrusting, het niet op tijd uitbetalen van de soldij, en slechte behuizing. In de hele periode die dit boek bestrijkt, waren er nooit meer dan driehonderd soldaten, verdeeld over vier compagnieën. Pas in 1753 werd de kleine troepenmacht uitgebreid tot zeshonderd man.³ Aan het begin van de achttiende eeuw werden deze soldaten ingezet in de zoek- en commandotochten ter bestrijding van marrons. De schaal waarop dit gebeurde was nog beperkt, maar vanaf 1725 werden de soldaten op grotere schaal ingezet voor strijdtogten en als bewaking van de plantages. In die